

İSPAN DİLİNDƏ QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK BİLDİRƏN LEKSİK DİL VAHİDLƏRİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ADEKVAT QARŞILIĞI HAQQINDA

Açar sözlər: *artikl, isim, qeyri-müəyyənlik, kategoriya, əvəzlilik, say.*

Key words: *article, noun, indeterminateness, category, pronoun, numeral*

Ключевые слова: *артикул, существительное, неопределенность, категория, местоимение, число*

İnsanlar ilk ünsiyyətə girdikləri dövrdən etibarən sözün gücünü dərk etmiş və onu öyrənməyə səy göstərmişlər. Sözün sehrini onda gördülər ki, insanı əhatə edən hər bir əşya, hal, vəziyyət, xassə, hərəkəti onunla ifadə etmək və tərəf müqabilinə çatdırmaq mümkündür. Belə müşahidələr qədim alimlərin, hətta bizim eradan əvvəl belə, diqqətini söz haqqında söz deməyə, onları təsnif etməyə yəni qrammatik bölgü verməyə cəlb etmişdir. [3,112] Bizim eradan əvvəl 384-322-ci illərdə yaşamış Aristotel dilin qrammatikasını yaratmış, əsas üç nitq hissəsi aşkarlamışdır: isim, fel, bağlayıcılar. Bu məşhur filosof qrammatikanı da həm dil, həm də məntiqi yanaşma baxımından öyrənmişdir: fellər bağlayıcılar və ya hal şəkilçiləri vasitəsilə isimləri idarə edərək söz birləşmələri yaratmış, cümlə səviyyəsinə tez qalxmağa imkan açmışdır. Bizim e.ə 217-155-ci illərdə İsgəndəriyyə məktəbinin dilçi nümayəndələri nitq hissələrinin təsnifatını yaratmış və məhz bu zaman öz təsnifatlarında morfoloji və semantik prinsiplərin əsasını qoymuşlar. Onların fikrincə hər bir söz əhatəsində olduğu dil vahidiylə təkcə qrammatik cəhətcə uzlaşmır həm də semantik cəhətdən tamamlanır, hər hansı bir anlayışın göstəricisinə çevrilir. Hələ ilk dövrlərdən isim və artillər, isim və bağlayıcılar hansısa məntiqi bir kategoriyanın reallaşmasına qulluq etmişlər. Əsrlər ötsə də hər hansı bir dilin qramatik sxemi ilkin formasını saxlamaqla məzmunca yeniləşir, inkişaf edir, araşdırılır, başqa elmlərlə əlaqəsi təhlil edilir. Demək, sözün xüsusiyyətini müəyyənləşdirmək hələ qədim dövrlərdən əsas qoyulan iki kriteriya meyar götürülür: sözün semantik tərəfi və onun morfoloji(formal) tərəfi. Bu kriteriyalar iki olsa da bir tamliq təşkil edir: bu iki kriteriyanın birliyi sözü məntiqi qrammatik vahidə çevrilir. Sözün formal tərtibatı olmasa, onun məzmunu heç nə ifadə edə bilməz. [5]

Sözün semantik kriteriyası onu hər hansı bir geniş məntiqi (anlayış) kategoriyasına daxil olduğundan xəbər verir. Məsələn: məkan, zaman, əşya, topluluq, keyfiyyət, xassə və s. bildirən sözlər. İsimləri təkrardan qorumaq üçün əvəzliliklər və onların növləri. İsimlərin hal şəkilçili və ya artikllə və ya onsuz işlənməsilə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik anlayışı və s.

Morfoloji kriteriya isə hər hansı bir dilin öz qrammatik quruluşuna əsasən yaranır. Məsələn, azərbaycan dilində hallanma paradigması, ümumiyyətlə şəkilçilər sistemi fəaldır, lakin ispan dilində isimlər fellərin tələb etdiyi sözözləri vasitəsilə idarə olunsalar da, onların özləri köməkçi sözlər vasitəsilə artikl determinativləri və s. müəyyənləşirlər. Beləliklə bir sematik və morfoloji əlamətlərin uzlaşdığının şahidi oluruq bu da sözlərin leksik-qrammatik sırasını düzgün qurmağa şərait yaradır. Məzmun və formanın birliyi bu sıranı şərtləndirən amildir, çünki leksik-qrammatik sıra cümləni düzgün qurmağa imkan yaradır ki, bu da öz növbəsində nitq prosesinin inkişafına təkan verir. Söz funksiya daşıyır, hər hansı anlayışı ifadə edən söz substantivləşdiyi kimi predikativləşə, aditivləşə də bilər. Dildə sözlərin funksionallığı aqlın, zəkanın məhsulu olan nitqin zənginləşməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə funksionallığı sözün üçüncü kriteriyası hesab etmək olar. Sözlərin bir-biriylə birləşə bilməsi, mənaca və formaca uyğunlaşması dördüncü kriteriya sayılır. Beşinci kriteriya sözdüzəltmə prosesidir. Bu kriteriyalar vasitəsilə hər hansı bir dili və ya dillərin müqayisəli tipoloji təhlilini aparmaq olar. Biz ispan və azərbaycan dillərində bir məntiqi kategoriyanın bir hissəsinə aid tipoloji, müqayisəli tədqiqat aparaq. Hər hansı bir müqayisəli tədqiqat verilən mövzu üzrə faktların tərcüməsiylə, çevrilməsiylə başlayır. Qeyri-müəyyənlik anlamının təhlilini əsasən isimlər və əvəzliliklər üzərində aparacaq və illustrativ material kimi bədii ədəbiyyatlardan nümunələri tərcümə etməklə adı çəkilən anlamın tərcümə prosesində hansı dəyişiklərə uğradığını, uğramadığını göstərməyə çalışacağıq. Əvvəlcə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kategoriyasına linqvistik səviyyədə təsirini verməyə çalışacağıq. Linqvistik baxımdan bu kategoriya ismin hansı determinativlə işlənməsindən asılıdır. Geniş bir məfhum olan müəyyənlik bir sıra məntiqi anlayışları cəmləyir: mənsubiyyət, məkan, zaman, işarə, nisbilik və s. anlayışlar ki, bunlar da özləri ayrıca kategoriya kimi fəaliyyətlərdədirlər. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kategoriyasına linqvistik rəkursdan nəzər salaıq.

Bütün roman dillərində isimlərin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kategoriyası mövcuddur. İspan dilində isimlər artiklin işlədilməsiylə həmçinin onun sıfır istifadəsiylə bu kategoriyanı əvəz edərsə, iltisadi dillər qrupuna daxil olan azərbaycan dilində ismin yiyəlik və təsirlik halları bu eyniliklə verilə bilər. Bu məntiqi kategoriyanın morfoloji tərtibatına əsasən determinativlər qrupu vasitəsilə verilir.

Ispan dilində işlədilən artikllər ismin cins və kəmiyyət kateqoriyasının da göstəriciləridir. Bu, prepozitiv yəni öndə gələn göstəricidirsə, postpozitiv göstərici isə cins şəkildə və həmin sonluğu olan s.dır. ismin müəyyən və ya qeyri-müəyyənliyinə gəldikdə isə bunun ifadəsi ancaq determinativlərlə: başlıcası artikllə mümkündür. Demək bir artikl vahidi bir neçə semanı, simvolik mənanı bildirir: 1) fərdilik seması, 2) cins seması, 3) universalıq seması, 4) işarə seması, 5) ümumiləşdirmə seması. Başqa sözlə desək bu semalar artiklin istər müəyyən, istərsə də qeyri-müəyyənin bildirdiyi semantik, qrammatik mənalardır. Dərslərdən öyrəndiyimiz kimi isim sistemi öz əksini artikllərdə tapan müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası ilə xarakterizə olunur. Ispan artikllərinin də növləri ikidir: müəyyən artikl, qeyri-müəyyən artikl. Ispan artikllərinin sıfır istifadə qaydaları var. Artikllər cinsə və kəmiyyətə görə formalara malikdir. Artiklin semantikasına növbədən asılı olaraq müxtəlif leksik-qrammatik mənalara aiddir. Əgər müəyyən artikl fərdilik, demonstrativlik, unikalıq və s. malikdirsə, qeyri-müəyyən artikl vahidlik anlayışı verir, belə ki, qeyri-müəyyən artikllə işlənmiş isim həmişə tək düşünülür, haqqında məlumat olmayan, haqqında ilk dəfə danışılan bir anlam xatırlanır.[1,56]

Azərbaycan dilində isə bu kateqoriya özünü yiyəlik və təsirlik halın "Bir" sayının, qeyri-müəyyən əvəzliliklərin təmsalında nümayiş etdirir.

1) Müəyyən yiyəlik hal- *məktəbin direktoru*

Qeyri-müəyyən yiyəlik hal- *məktəb direktoru*

Məktəbin direktoru fərdilik seması bildirirsə, yəni məhz haqqında söhbət gedən məktəbin direktoru, ikinci halda söhbət ümumiyyətlə 1 məktəbin direktorundan gedir, vəzifə anlayışı yada düşür. Ispan dilində bu vəziyyət artiklin işlənməsi və işlənməməsi ilə ifadə olunur. *Məktəbin direktoru*---- *el director de la escuela*, *məktəb direktoru*---- *el director de escuela*. Birinci haldan fərqli olaraq, ikinci halda yiyəlik anlayışı deyil, qeyri-müəyyən bir məktəbin, hansısa məktəbin rəhbərliyi xatırlanır, semantik vurğu vəzifə anlamının üzərinə düşür.

2) Müəyyən təsirlik hal----- *ı, i, u, ü Come la manzana. Almanı yeyir.*

Qeyri-müəyyən təsirlik hal----- *şəkilçisiz Come (una) manzana. Alma yeyir.*

Qeyri-müəyyən təsirlik hal ispan dilində ya qeyri-müəyyən artikllə və ya artiklin düşməsiylə ifadə olunur.

"*Pedro come la manzana*----- *Pedro almanı yeyir*." dedikdə, aydın olur ki, söhbət mətn daxilindən götürülmüş, haqqında danışılmış, müəyyən məlumat verilmiş almadan gedir.

"*Pedro come una manzana*----- *Pedro bir alma yeyir*." Bəlli olur ki, söhbət Pedro haqqında, onun nə ilə məşğul olmasından gedir.

3) Qeyri-müəyyənlik kateqoriyasını əvəzliliklər də ifadə edə bilər. Əvəzliliklərin təsnifatında belə bir növ də var: qeyri-müəyyən əvəzliliklər: *uno(s), cada, cada uno(s), algo, alguno, alguien etc.*

Azərbaycan dilində də eyni əvəzliliklər fəaliyyət göstərir: *hərə(si), biri(si), hər kəs, hər nə, kimsə, kimi, bəziləri və s.*

Bunların hər iki dildə bildirdikləri qeyri-müəyyənlik anlayışı eynidir: burada konkret şəxs deyil, ümumiləşdirilmiş bir stereotip nəzərdə tutulur. *Viene uno me dice que me conoce*.-

Biri(kimsə) gəlir və mənə deyir ki, mənə tanıyır.

4) Öz funksiyası ilə bəzən qeyri-müəyyən artikllə bərabərləşən "bir" miqdar sayı həmçinin qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının fəal aktualizatorudur, yəni göstəricisidir. Qeyri-müəyyənlik bildirən "bir" aktualizatoru ilə fonetik eynilik təşkil edir, ancaq sənə cəhətcə fərqlənirlər. Canlılara aid "bir" ləkseminin "biri(si)" forması da mövcuddur. *Biri gəlir, birisi gedir*. Bu qeyri-müəyyənlik semantikasına ilə o "kimi", "kimsə" aktualizatoru ilə həmcins olur. *Kimi gəlir, kimi gedir*. [6]

Ədəbiyyat:

1. Adilov M.J., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F. N. "İzahlı dilçilik terminləri", Maarif nəşr, Bakı, 1989
2. Amado Alonso "Estilística y gramática del artículo en español. Estudios lingüísticos", Temas españolas. Madrid, 1954
3. Coromines Joan "Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana", Ed- Gredos, Madrid, 2010, pág. 491
4. Emilio Alarcos Llorach "Estudios de gramática funcional del español" Madrid, 1970
5. Luis Juan Piccardo "Estudios gramaticales", Montevideo, 1962
6. Испанско-Русский словарь (под ред. Нарумова Б.П.) Изд. "Русский Язык". М., 1988. стр.830

The lexical units showing ambivalence in the Spanish language and their adequate translation into the Azerbaijani language

Summary

Presentation of the concept of certainty and uncertainty is observed in the language of every community and formal semantic differences are obvious. Such observation shows not only equality of morphologic distinctions and general semantic during the process of translation, at the same time it make main differences and shades appear

visually. During the translation, similarities draw attention involuntarily and changes that let translation be understood easily create opinion about different language families, later it helps to comprehend the subtleties of foreign or even native languages.

**Лексические единицы в испанском языке, передающие неопределенность
и их передача в азербайджанском языке**

Резюме

Представление концепции определенности и неопределенности наблюдается на языке каждой общины и формальные семантические различия очевидны. Морфологические наблюдения до сих пор демонстрируют общую смысловую идентичность, основные различия проявляются в визуальных дисплеях оттенков. Эти различия дают о себе знать особенно при переводах. Поэтому их изучение всегда актуально и важно.

Rəyçi: dos. A.V.Quliyeva